

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНЕ ДЕКОДУВАННЯ НОВЕЛИ М.КОЦЮБІНСЬКОГО «ЦВІТ ЯБЛУНІ»

Анотація. Стаття є продовженням серії публікацій авторки про вербальне вираження психологічної акцентуації в українському художньому дискурсі. У дослідженні подано психолінгвістичну характеристику новели М.Коцюбинського «Цвіт яблуні». На конкретному мовному матеріалі доведено належність цього твору до «світло-сумних» текстів (за класифікацією В.Беляніна). Здійснено аналіз психотипу головного персонажа як квінтесенції авторської психології.

Ключові слова: психолінгвістика, психоаналіз, акцентуація.

У контексті сучасних міждисциплінарних досліджень помітно зростає роль психолінгвістики, яка вивчає психологічну зумовленість мовних явищ. Кожен художній твір є поєднанням свідомого і підсвідомого, модельованого і прихованого. Психолінгвістичне дослідження мови спрямоване саме на приховані психічні явища. Розуміння цього йде ще від К.-Г. Юнга, З.Фрейда, О.Потебні. Сучасні вчені (В.Белянін, Є.Горло, Л.Лисиченко, І.Павлова, В.Соловійов, В.Топоров та ін.) активно поглиблюють один із напрямів психолінгвістики – мовний психоаналіз. На жаль, в Україні цей напрям представлений малою кількістю праць, тому є потреба його поглиблювати, чим й обумовлюємо **актуальність** статті.

Предметом нашої уваги є прихована психологічна а к ц е н т у а ц і я, яку можна виявити шляхом психолінгвістичного декодування художнього тексту. Автор концепції акцентуації є німецький психіатр Карл Леонгард, він ввів термін «акценту йована особистість». **Акцентуація** характеру – це варіанти норм, за яких окремі риси характеру надмірно посилені, внаслідок чого людина виявляє вибіркочуву вразливість до певних психогенних дій за нормальної стійкості до інших. Акцентуацію досліджують як психологи і психіатри (К.Леонгард, А.Личко, П.Ганнушкін), так і лінгвісти (В.Белянін, Є.Чалкова, Т.Прокоф'єва, Я.Бондаренко); останні здійснюють свої спостереження на матеріалі зарубіжної прози. Так, В.Белянін досліджує різні види акцентуацій у межах «веселих», «сумних», «темних», «світлих», «складних» російських текстів [1]. Т.Прокоф'єва, аналізуючи семантичне поле істероїдної акцентуації, звертається до англійських, американських та російських джерел [8]. Я.Бондаренко аналізує особливості паранояльних, депресивних та демонстративних мовних особистостей на базі художніх текстів американської літератури [2]. Ми ж спрямували свою увагу на український художній дискурс. Дана розвідка є продовженням серії наших публікацій про лінгвопсихологічне декодування творів П.Куліша, В.Винниченка, Т.Шевченка, І.Чендея, Лесі Українки та ін.

М.Коцюбинський належить до активно досліджуваних письменників-імпресіоністів. У мовознавчому аспекті добре вивчено такі аспекти, як лексика, фразеологія його творів, діалектизми, лексична синонімія, художні засоби і ключові слова, лінгвостилістичні особливості портретних описів, ролі та місця письменника в розвитку української літературної мови, вербалізація простору (праці І.Білодіда, В.Дроздовського, Н.Калениченка, П.Колесника, В.Масальського, І.Бабій, Л.Батюк, М.Богдана, Л.Бублейник, А.Варинської, М.Грицюти, Л.Іванова, В.Коптілова, Т.Матвєєвої, Н.Над'ярних, А.Найруліна, Г.Неймировської, Л.Паламарчук, П.Плюща, А.Скачкова, В.Статєєвої, С.Форманової, І.Шавловського, Ю.Тимченка). Та в царині нових лінгвістичних досліджень «великий сонцепокланник» майже не досліджений. Частково ми уже торкнулися цієї проблеми, здійснивши лінгвопсихологічний аналіз його новели «Сон» [7]. Висловили ряд припущень про приховану акцентуацію, які бажано поглибити.

Джерельною базою нашої розвідки є новела «Цвіт яблуні» М.Коцюбинського. У психолінгвістичній площині цей твір не вивчався, чим й обумовлюємо **новизну** статті. **Мета** дослідження – виявити вербальні механізми відображення прихованої психологічної акцентуації і встановити кореляційні зв'язки між мовою художнього тексту та акцентуацією самого автора.

За розробленою В.Беляніним класифікацією на основі емоційно-експресивної домінанти «Цвіт яблуні» можна б зарахувати до «світло-сумних» творів. У своїй докторській дисертації [1] вчений довів, що «світлі» тексти пишуть автори, наділені п а р а н о ї д н о ю акцентуацією, а «сумні» – носії д е п р е с и в н о ї акцентуації. Кожен тип акцентуації має свої емоційно-психологічні закономірності, які у свою чергу реалізуються у ключових словах, лексиконі, паремійному фонді, синтаксичній системі і т.д. Д е п р е с и в н а акцентуація надає твору песимістично-драматичного звучання, а п а р а н о ї д н а – навпаки, опромінює світлом, життєствердною енергією.

В основі тексту – переживання ліричного героя з приводу агонії вмираючої трирічної дочки. Тре-

тю ніч батьки не сплять, чергують біля дівчинки. Лікар безсилий, надії немає. Коли дитина померла, ліричний герой обсипає її тіло цвітом яблуні.

Новела наповнена і драматизмом, і величністю. Читач стає свідком глибокої психологічної сповіді роздвоєної особистості. Чи притаманна роздвоєння і самому авторові? Можливо. Найпершим доказом цього є суперечність між змістом і назвою. Новелу про страшне передсмертне хропіння і посиніле тіло мертвої дитини прозаїк називає «Цвіт яблуні», тим самим немовби поєднуючи воедино жах смерті і красу життя. Хоча з точки зору психологічної акцентуації ця назва цілком вмотивована. «Світлі» тексти, створювані п а р а н о ї д н и м і акцентуантами, часто закінчуються смертю персонажа. Але смерть у їх розумінні не така вже й страшна перед лицем вічності. Тому в серці ліричного героя в якусь мить «*немає найменшого горя*». «*Що ж, смерть – то й смерть, життя – то й життя*», – роздумує він [4: 172] (далі у тексті покликаємося на це джерело, вказуючи в круглих дужках сторінку. – В.П.).

Ліричний герой постає перед читачем у двох іпостасях – батька й митця. Як люблячий батько, він сповнений невимовного горя. А як митець, поводить себе як егоїст, хоч і сам лякається цього. Дві іпостасі – це опосередковане відтворення двох видів акцентуації: депресивної (батько) і параноїдної (митець). На лексичному рівні це представлено мовними одиницями різного семантичного плану і різного психологічного змісту. Розглянемо їх детальніше.

Найперше, що впадає в око, – це кольорова палітра. Виявом д е п р е с і ї є зображення темної кольорової гами: *темний похмурий* [поверх] (с.169) (усі виділення наші. – В.П.); *глибокі, чорні протори*; *чорні хвилі* [цвіту], *чорні крила*, *чорні скелі* (с.170); *сірий, сумний колорит* (с. 171); *сіре вікно*; *вікно сіріє*; *морок* (с.172). Поряд з чорно-сірою палітрою з такою ж частотою з'являються і світлі, життєствердні кольори, що «видають» п а р а н о ї д н о г о акцентуанта, напр.: *зелені луки* (с.171); *сонце золотить повітря*, *блакитне небо*, *рожеві платочки* [цвіту], *зелена чашечка*, *золоті кучері* (с.174); *білий цвіт*, *синє небо*, *сині очі*, *біла суkenочка*, *жовті нові капчики* (с.175); *золоте проміння* (с.176); [поверх] *залитий світлом*, *із якими блисками* (с.169).

Носії д е п р е с и в н о ї психологічної акцентуації у житті є серйозними і сумними, а звідси і назва створюваних ними текстів – «сумні». Персонажі у таких творах дуже часто відчувають холод. Ліричний герой «Цвіту яблуні» теж мерзне: «*Мене морозить. Щось од спини розлазиться холодними мурашками по всьому тілу, і щелепи трясуться*» (с.172). Депресивний настрій посилюється різними описами суму, горя, смерті: «*горе забрало мене цілком, полонило*» (с.169); «*сумно в моїй хаті*», «*я не забув свого горя*» (с.171); «*зуби скриплять од критого в серці болю*» (с.173). Але разом з тим

схильні до депресії люди дуже вразливі, добрі, охоче допомагають іншим. Ліричний герой новели свою доньку ласкаво називає *Оленкою, бідною пташкою, єдиною і коханою дитиною* (с.170); своїм *кришенятком* (с.172). Готовий допомагати їй навіть у безнадійних ситуаціях. Пригадаймо, приміром, епізод, коли він намагається дихати за свою дочку, аби полегшити її страждання: «*Мені самому сперло віддих у грудях од того свисту, і я починаю глибоко втягати повітря, дихати за неї, наче їй від того легше буде... Х-ху!*» (с.173). У якусь мить батько сподівається на чудо: «*Може, їй легше, моїй дитині? Може, все минеться, вона засне і завтра її очка будуть сміятися до тата?*» (с.173). Коли чуда не стається, він впадає у відчай: «*Господи! Єсть же якась сила, яку можна вблагати*» (с.173).

За висновками психіатрів, психологічна акцентуація загострюється у період стресових ситуацій. Особливо це притаманно п а р а н о ї д н і й акцентуації, яку у звичайному житті виявити і діагностувати надзвичайно важко, майже неможливо. Негативні риси п а р а н о ї д н о ї особистості – це перебільшена роль власної персони, велике напруження, егоїзм, байдужість до близьких. Саме стресова ситуація оголює ці особливості у головного персонажа-митця. Перебільшена оцінка власної персони сублімується в епізоді, коли ліричний герой раптом починає жаліти самого себе: «*... І мені так жалко стає себе, я такий скривджений, такий бідний, одинокий, я весь кулюся, лице моє жалібно кривиться, і в очах крутиться гірка сльоза*» (с.170).

Як засвідчують психологи, п а р а н о ї д н і особистості витримують неймовірно напруження. Головний персонаж відчуває це напруження уже третю безсонну ніч. Передається це відповідними лексемами і фраземами: «*ноги носять мене, мов заведений механізм*» (с.170); «*душа напружена, мов струна*» (с.171); «*кидаюсь по хаті мов зранений звір*», «*я не слухаю і бігаю по хаті*», «*холодний ніт вмиває чоло*», «*ноги мої мліють, а я біжусь*», «*З моїх уст готові зірватися грубі слова лайки, і я говорю їх, говорю уголос і сам лякаюся свого голосу*». (с.173). У хвилини небезпеки у параноїдних акцентуантів змінюється сприйняття і в першу чергу страждає слух. Звуки при цьому можуть посилюватися. Чи не тому і ліричний герой новели так гостро реагує на звук годинника: «*Годинник у столовій пробив другу. Голосно, різко. Сі два дзвінки впали мені на голову, як грім із неба, як ніж гільотини. Вони мало не забили*» (с.171).

Смерть дочки персонаж-митець зустрічає з сухими очима («*очі сухі і не змигнуть...*» (с.173)) і притаманним п а р а н о ї д у егоїзмом. Свою мертву дитину в найсташнішу мить навіть не називає по імені: «*Ну, з тою мені вже нічого робити, треба заспокоїти жінку*» (с.173).

Ставши свідком великої драми, герой дивиться на все як письменник і прагне запам'ятати

найменші деталі смерті, аби потім зробити це матеріалом для свого майбутнього твору, хоч і відчуває докори сумління як батько: «Хтось другий, що сидить в мені... Я знаю..., що то він ненажерливою пам'яттю **письменника** всичує в себе всю свою картину смерті на світланні життя. Ох, як мені гидко, як мені страшно, як ся свідомість раниць моє **батьківське** серце...» (с.174).

«Світлі» художні тексти, створювані митцями з параноїдною акцентуацією, завжди відзначаються піднесеним стилем. Попри зображену картину горя, новела «Цвіт яблуні» звучить урочисто й піднесено, особливо це відчутно в епізодах спогадів про доньку, які нагадують ліричну пісню: «Я не забуду щастя дотику її шовкових кучерів, не забуду її душі, що дивилась крізь сині очі, – моєї

душі, тільки далеко кращої, чистішої, невинної» (с.175). Засобами увиразнення «світлої» тональності є також емоційно наснажені картини природи, що репрезентується відповідними мовними одиницями з позитивною, «світлою» семантикою: *цвітуть яблуні; сонце золотить повітря; тепло; радісно; природа радіє; радість природи.*

Отже, на численних ілюстраціях ми довели належність новели «Цвіт яблуні» до «**світло-сумних**» творів. Оскільки подібні характеристики виявлено і в інших творах М.Коцюбинського, можемо робити висновок про наявність прихованої депресивної параноїдної акцентуації у самого автора. Цим пояснюються певні лінгвістичні уподобання митця, його вміння тонко відтворювати відповідний психологічний стан.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Белянин В.П. Основы психолингвистической диагностики / Валерий Белянин. – М.: Тривола, 2000 – 248 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/376-259.shtml>
2. Бондаренко Я.О. Дискурс акцентуованих мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській художній прозі). Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Я.О. Бондаренко. – К., 2002. — 19 с.
3. Ганнушкин П.Б. Особенности эмоционально-волевой сферы при психопатиях // Психология эмоций. Тексты. – М., 1984. – С.252-279.
4. Коцюбинський М. М. Цвіт яблуні // Михайло Коцюбинський. Твори: В 7-и томах. – Т.2. – К, 1974. – С.169-176.
5. Леонгард К. Акцентуированные личности / Карл Леонгард. – Киев, 1981. – 321 с.
6. Мазирка И.О. Психолингвистические основы вербальной характеристики личности и языковой картины мира героев художественной литературы. Автореферат дисс.... докт. філол. наук. – Москва 2008.– 38 с.
7. Папіш В.А. Мовні штрихи до психологічного портрета М.Коцюбинського (на матеріалі новели «Сон») // Літературознавчі студії: Наукове видання Київського національного університету імені Тараса Шевченка – Вип.43.– Част.2 –К, 2015. – С.146-152.
8. Прокофьева Т.В. Семантическое поле истероидной акцентуации личности. Автореферат дисс. ... канд. філол. наук / Т.В.Прокофьева – М., 2009. – 69 с.
9. Фрейд З. Психология бессознательного/З.Фрейд. – М., 1989.– 448 с.

Vitalia Papish

Linguistic aspects to the psychological portrait of Mykhailo Kotsyubynsky (on the material of the short story "Apple blossom").

Summary. The article continues the author's series of publications on the verbal expression of psychological accentuation in Ukrainian artistic discourse. The research features psycholinguistic characteristic of the short story " Dream" by M.Kotsyubynsky. It has been proved on the concrete language material that the **short story pertains to "light- melancholic"** texts (after V.Belianin's). The psychological type of the main personage has been analysed as the quintessence of the author's psychology.

Key words: psycholinguistics, psychoanalysis, accentuation

Одержано 03.05.2015 р.